

HANS SANDEBRING:

Arbetstiderna i framtiden

Direktörsassistent Hans Sandebring i SACO/SR kommenterar i denna artikel en enkät om arbetstiderna, som gjorts bland organisationens medlemmar. Han menar att 6 timmars arbetsdag är ett mål som är långt avlägset. Det gör nog de flesta, och därför är mera möjligheter till deltidarbete ett allmänt önskemål. Samtidigt medför deltidarbete olika svårigheter. Han framhåller att sk flexibel arbetstid är någonting som kan innebära verkliga förbättringar inte minst för familjer där båda föräldrarna är ute i arbetslivet. Och dit kommer vi, menar han.

När man diskuterar löntagarnas framtida arbetstider sker detta med nödvändighet i generella termer. Det är givet att stora variationer kan komma att föreligga. Olika yrken ställer olika krav på den totala arbetstiden och på arbetstidens förläggning. Olika yrken kan motivera olika semester och pensionsålder. Dessa faktorer hänger i viss mån samman med varandra och hänsyn till dessa förhållanden bör därför tas i bedömningen av hur framtidens arbetstider kommer att se ut.

48 timmars arbetsvecka, fördelad på sex arbetsdagar, genomfördes år 1919 efter långvariga politiska och fackliga strider. Sedan dess har vi i några etapper kommit ned till 40 timmars arbetsvecka, för de flesta innebärande femdagarsvecka. Detta medför således att arbetstiden per arbetsdag är oförändrad sedan 1919 men att antalet arbetsdagar minskats med en per vecka.

Det kan ha sitt intresse att försöka göra en jämförelse mellan då och nu. Låt oss börja med de fem dagar i veckan som har samma arbetstid. Frånvarotiden från hemmet, dvs restider plus arbetstid, har med all sannolikhet blivit längre jämfört med för bara 20-50 år tillbaka i tiden. Den materiella välståndsutvecklingen har lett till ändrade bostadsvanor. Inte minst barnfamiljerna vill ha betydligt större bostäder än vad tidigare var fallet. Det har resulterat i att storstädernas centrala delar med hänsyn till bostadsbeståndet fått en ändrad struktur med framför allt äldre och ensamstående. Kontoriseringen har ökat, och barnfamiljer söker sig till områden utanför centralorten. En bidragande orsak härtill är individernas önskemål om markbostäder, som lett till större geografisk

spridning ut till förorterna. Resultatet blir självfallet längre resor till och från arbetsplatserna, och eftersom välstandsökningen gått vidare och bl a tagit sig uttryck i en allt större biltäthet medan vägnätets kapacitet inte hållit jämna steg med ökningen av antalet bilar, blir den totala frånvarotiden från hemmet än större för den genomsnittlige storstadsmänniskan.

När man således diskuterar arbetstiderna bör man också ta hänsyn till frånvarotiden från hemmet. Det innebär att det finns anledning att begrunda såväl bostadspolitiken, kommunikationerna som arbetstidsproblemen i sig.

Det vore rimligt att man fick en ändrad bostadspolitik, som för människorna möjliggjorde att i högre utsträckning bo i centrala delar av städerna – det innebär att bostadsbeståndet förändrades till att utgöras av ett större antal större lägenheter jämfört med nu, då smålägenheterna är alltför dominerande. Det innebär också att man bör kunna flytta ut arbetsplatserna till förorterna, så att restiderna därigenom förkortas. I det sammanhanget kan man naturligtvis ifrågasätta om inte en bättre planering av start- och sluttider för arbetet – en ökad flexibilitet i detta hänseende – skulle kunna medföra en kapning av trafiktoppar med därmed följande förkortning av restiderna.

Om man så gör jämförelse mellan arbetstidens innehåll då och nu, torde det vara ställt utom varje tvivel att inte minst den psykiska pressen på dagens arbetstagare är större än tidigare. Det har bl a tagit sig uttryck i ett betydligt antal förtidspensionerade, som under senare år ökat med 20 000 per år. I viss

mån kan detta förhållande sammanhånga med att det nu finns möjligheter till förtidspensionering av äldre på grund av arbetsmarknadsskäl. Den omänskligare arbetsmiljön har uppmärksammats framför allt för arbetare i tyngre industri, men också tjänstemän drabbas av utslagning.

Skillnaden mellan då och nu blir ännu större om hänsyn också tas till bl a kvinnans situation på arbetsmarknaden. För inte så värst många år sedan fanns inte mera än ett par procent av de gifta kvinnorna ute i förvärvslivet. Nu är siffran 60 procent. Förr var således majoriteten kvinnor hänvisade till arbete i det egna hemmet och dessutom fanns på den tiden tillgång till billig hemhjälp i olika former. Dessa förhållanden medförde att familjens totala behov av "markservice" som regel var tämligen väl tillgodosedda. Som alla vet är situationen i detta hänseende idag än helt annan. Om det över huvud taget går att få någon hemhjälp, betingar den idag ett så högt pris om hänsyn tas till arbetsgivaravgift, lönekostnader m m att endast ett mycket ringa antal familjer har ekonomiska förutsättningar för en sådan lyx.

Skall man sammanfatta situationen i hemmet och på arbetet jämfört med för några decennier sedan måste man konstatera att frånvarotiden från hemmet ökat, att ökade krav ställs på arbetstagarna under den fortfarande lika långa arbetstiden och slutligen att kraven på familjens gemensamma insatser efter arbetstidens slut också har ökat.

Men vi har ju fått en extra fridag i veckan jämfört med tidigare. Det är riktigt, men för ett stort antal familjer går den extra frida-

gen istället åt till städning och annat hushållsarbete. Totalt sett kan man säga, att situationen trots arbetstidsförkortningen från 48 till 40 timmar ingalunda har förbättrats.

Arbetstidsförkortning

Det är mot denna bakgrund därför inte förvånande att allt flera röster höjs för ytterligare arbetstidsförkortning. Vi har undan för undan fått en standardökning, som lett till ökat materiellt välstånd och som gett oss ökad social trygghet som en följd av den industriella utvecklingen. Man kan förutsätta att vi fortsätter att öka våra ekonomiska tillgångar, trots att begränsningar föreligger både beträffande råvaror och energi. Det är under sådana förhållanden naturligt att man allt mer diskuterar alternativ till den vanliga ekonomiska standardökningen. Diskussionen om mer fritid blir än mera angelägen ju snabbare inflationen fortskrider och ju högre skattetrycket blir. Nu är marginalskatteproblemen utomordentligt stora inte bara för högre inkomsttagare utan för majoriteten löntagare. Därför önskar allt fler få sin välståndsökning i en kombination av tillfredsställt materiellt behov och i andra former av "livskvalitet". En sådan form är just önskan om mer fritid, kortare arbetstid.

För vissa grupper är önskemålet om arbetstidsförkortning särskilt stort. Småbarnsföräldrarna finner snart att åtta timmars arbetsdag för två förvärvsarbetande föräldrar, därtill med långa restider, är olämpligt från familjesynpunkt. Det kan för övrigt inte heller vara särskilt nyttigt för de minsta barnen att behöva vistas på daghem 10-11 timmar

per dag, som det ofta blir i storstadsområdena. Även för barnen blir "arbetstiden" för lång.

En förkortning av den dagliga arbetstiden för alla skulle förstärka kvinnans ställning på arbetsmarknaden. Som redan nämnts arbetar nu 60 procent av de gifta kvinnorna, och om några år kommer sysselsättningsfrekvensen att vara än högre. En kortare arbetsdag för alla skulle med stor sannolikhet locka ut ytterligare kvinnor på arbetsmarknaden. Det finns fortfarande ett antal långtidsutbildade med studieskulder, som i valet mellan att arbeta åtta timmar eller stanna hemma väljer det sistnämnda alternativet. Det är till skada för såväl den enskilde som för samhället. SACO/SR har med en enkät sökt pejla framför allt de kvinnliga medlemmarnas inställning till arbete, karriär m.m. I den finns uppgifter beträffande attityderna till arbetstidsförkortning. Man har frågat både män och kvinnor, både med och utan småbarn hur de skulle vilja ta ut en framtida arbetstidsförkortning. Det kan ju ske på flera olika sätt. Två varianter är en förkortning av den dagliga arbetstiden och ett minskat antal arbetsdagar per vecka.

Två tredjedelar av samtliga kvinnor föredrar en förkortning av den dagliga arbetstiden, medan nära tre fjärdedelar av kvinnor med småbarn 0-6 år har denna uppfattning. Nära 15 procent av alla kvinnor och drygt tio procent av kvinnor med småbarn vill helst ha fyradagarsvecka. En minoritet vill ha längre sammanhängande ledighet. En stor majoritet av de långtidsutbildade kvinnorna vill alltså få förkortning av den dagliga arbetstiden.

Bland männen är bilden lite mer splittrad men ger ändå stöd för att medlemmarna totalt föredrar en förkortning av den dagliga arbetstiden framför andra former av arbets-tidsförkortning, t ex 4-dagarsvecka. En tredjedel av samtliga män vill förkorta den dagliga arbetstiden, och dryga 40 procent av männen med småbarn väljer det alternativet. Nära 30 procent respektive 27 procent vill ha fyradagarsvecka och cirka 22–23 procent vill ha längre sammanhängande ledighet. Resten uppger ingen preferens.

Deltidsarbete

En slutsats kan bli att man bör satsa på deltidstjänster för kvinnor. Det finns dock en del invändningar mot mer deltidstjänster. De kan verka konserverande på det traditionella könsrollsmönstret – kvinnan som dubbelarbetande med huvudansvar för hem och barn – medan mannen satsar på karriären. Det är också svårt att hävda sig i konkurrensen om chefstjänster om man arbetar deltid, och en satsning på fler deltidstjänster kan lätt leda till en uppdelning av arbetsmarknaden i en kvinnlig och en manlig del.

Skall man klara att förverkliga målet fler deltidstjänster på högre nivåer måste man avgränsa ansvarsområdena. Det går naturligtvis inte att ha en chef på förmiddagen och en annan på eftermiddagen som sysslar med samma saker. Det har dock inte prövats i någon större utsträckning att dela upp chefstjänster i ansvarsområden för att på det sättet möjliggöra deltid.

Kvinnor och män skall ha samma förutsättningar att göra karriär på arbetsmarkna-

den. De bör ha lika chanser – men sedan är det naturligtvis de enskilda familjerna som får avgöra vem som eventuellt skall stanna hemma eller vem som skall arbeta deltid. Där får man ta hänsyn till utbildning, personlig läggning etc.

Men det finns ett stort intresse för deltid. Även på den punkten har det ställts några frågor i undersökningen. Bland heltidsarbetande idag vill ca 35 procent av kvinnorna och 15 procent av männen ha deltidarbete. En rimlig förklaring till att det är så många fler kvinnor är, att vi har en könsrollsuppdelning i hemmen. Kvinnan är huvudansvarig för hem och barn och känner därför ett större behov av deltid. Skälen för kvinnorna att vilja arbeta mindre uppges vara önskemål om bättre kontakt med barnen för drygt 40 procent, mer fritid ca 20 procent, studier 15 procent, hemarbetets omfattning 12 procent. Hälsoskäl uppges av ca 10 procent av kvinnorna. Av männen vill nära 30 procent ha bättre kontakt med barnen, knappt 30 procent mer fritid, drygt 20 procent studera. Ca 5 procent av männen uppger hemarbetets omfattning som skäl och 4 hälsoskäl.

Slutsatsen av detta behöver nödvändigtvis inte vara att man skall inrätta fler deltidstjänster utan kan likaväl vara att vi skall arbeta för en förkortning av den dagliga arbetstiden. Allt talar för detta. Det innebär inte att arbetstidens förläggning inte är en förhandlingsfråga som kan göras upp lokalt. När arbetsrättskommitténs förslag genomförts, kommer det att bli klart att dessa frågor avgörs mellan arbetsgivare och arbetstägare lokalt. Det kan finnas områden där en förkortning av den dagliga arbetstiden är

olämplig – tex anläggningsarbetare som långpendlar, för dem är längre sammanhängande ledighet sannolikt mer attraktivt. Men för det stora flertalet löntagare är det bäst att förkorta den dagliga arbetstiden.

Jag har inte nämnt sex timmar som något mål – det har blivit lite av ett slagord i debatten. Det är ett mycket högt satt mål som inte kan förverkligas inom den närmaste framtiden, men det kan fylla sin funktion i debatten. 8 timmars arbetsdag framstod också en gång som en vision. Låt mig i det här sammanhanget bara peka på två viktiga brasklappar.

Det är viktigt att en förkortning av arbetstiden inte innebär att man tror att man kan pressa arbetskraften att ta ut samma effekt under kortare tid. Då är hela grundtanken förfelad. Förkortar vi arbetstiden måste den förlorade tiden kompenseras om vi vill ha denna produktionsvolym. Vi har tyvärr sett från den senaste arbetstidsförkortningen att så inte skett överallt. På vårdområdet i ett landsting har man bara kompenserat bortfallet till drygt 60 procent. Resten säger man sig ha klarat med "schemaomläggningar". Detta måste man varna för. Det får inte bli så att vårdkvaliteten eftersätts – minskar man arbetstiden för vårdpersonalen måste det anställas nytt folk.

Mer än 8 timmar

Den andra invändningen är att det finns folk som inte kommer att märka någon arbetstidsförkortning. Det gäller dem som inte har 8-timmarsdag eller 40-timmarsvecka ens idag. Det finns stora grupper som har oreg-

lerad arbetstid, som i många fall är mycket lång på grund av att de har en ledande befattning. "Det krävs" av dem att de skall ställa upp på kvällar och helger året runt. Det är ett orimligt förhållande, som man måste komma tillrätta med. Dessa tjänstemän finns på alla nivåer. Som exempel kan nämnas departementstjänstemännen i budgettider. Frågan är om det inte helt enkelt finns för få toppbefattningar. Om man jämför antalet toppbefattningar i statlig och enskild tjänst är de färre på den statliga sidan. Därtill kommer att man inte beaktat alla de nya uppgifter cheferna fått i samband med demokratiseringen av arbetslivet. Samråd och medinflytande är bra, men det tar tid. Efter § 32-reformerna blir detta problem än mer uttalat.

Det är säkert tyvärr så att det ändå kommer att finnas arbetskraft som måste arbeta mer, ta större ansvar, ha svårt att skilja på arbete och fritid. Dessa grupper måste kompenseras i någon form, tex med kompensationsledighet eller sänkt pensionsålder. Det är möjligt att det finns en väg att lösa problemet för dessa grupper. Jag tänker på en gammal SACO-idé som lanserades redan 1965. Då föreslogs att man skulle kunna ta ut två sabbatsperioder under sin yrkesverksamma tid, alltså en längre sammanhängande period som kan utnyttjas för rekreation, studier etc. Det finns redan grupper som har det på detta sätt. Vissa universitetslärare har tex rätt att ta ut var tionde termin för studier och forskning.

Frågan har aktualiserats igen i semesterutredningen, där man har diskuterat möjligheterna att spara den femte semesterveckan

några år för att ta ut en längre sammanhängande ledighet.

Flexibel arbetstid

Under rubriken "Arbetstiderna i framtiden" måste man fästa stort avseende vid möjligheterna att göra arbetstiderna mer flexibla. Det förekommer i viss utsträckning redan, men jag tror att vi inom några år har fått mer flexibilitet i arbetslivet. Vi vet att de som fått pröva flexibel arbetstid är nöjda. Vid Garnisonen i Stockholm har det gjorts undersökningar som ger belägg för detta.

Även på denna punkt har det ställts en fråga till SACO/SR-medlemmarna i enkätundersökningen. Bland dem som inte har flextid idag vill drygt 40 procent av kvinnorna ha det, medan drygt 35 procent av männen är intresserade av flextid.

Siffrorna kan synas låga men det är inte säkert att de ger en riktig bild av SACO/SR-medlemmarnas inställning. Det har man

också fått belägg för i kommentarer till svaren. Det är helt enkelt så att en stor grupp är negativa till flextid därför att de med dagens arbetsorganisation inte kan få det. Det kan vara receptarier, som hänvisar till att apoteken måste vara öppna mellan 9-18, och det kan vara lärare, som hänvisar till schemat. Men de tänker inte på att flextid kan vara olika saker. Det kan ge möjligheter att variera arbetstiden några timmar varje dag, men det kan också innebära att man för varje dag har fasta arbetstider men att de är förlagda till vissa delar av dagen eller dygnet. Det innebär att föräldrar kan anpassa sina tider till varandra och få mer tid tillsammans med barnen.

På det här området finns det säkert mycket som kan göras och som är nödvändigt att göra, om vi skall få ett samhälle där i stort sett alla är yrkesverksamma. Det kräver en flexibilitet som jag är övertygad om att arbetslivet kan anpassas till.